

Hikmet Yurdu, İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı,
Yıl: 2, S.4 (Temmuz-Aralık 2009), ss. 109 - 126

İmam Matürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri

Yrd. Doç. Dr. Ali Duman
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Ana bilim Dalı
aduman@inonu.edu.tr

Özet

İmam Matürîdî ve düşünce sistemi, İslam düşünce geleneğinde daima ihmal edilmiştir denilebilir. Onun akıl-vahiy, din-şeriat, diyanet-siyaset şeklindeki ayırımları üzerinde son yıllarda yapılan araştırmalar takdire şayan olsa da, Matürîdî düşüncesinin, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak bir düzeyde olup olmadığı konusunda derinlemesine analizler henüz yapılmış değildir. Biz bu çalışmamızda, İmam Matürîdî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durduktan sonra, onun İslam düşüncesindeki yerini belirlemeye gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İmam Matürîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, Kitabu't-Tevhid, Akıl-Vahiy, Din-Şeriat

Abstract

Al-Imam Maturidi, His Life, His Books and His Place in Islamic Thought

Imam Maturidi and his thought system are neglected in Islamic Thought Custom. Researhes on his dışriminate of reason-inspiration and religion-sharia are appreciated. Buñ there is not any research about his thought system's advantages over Turkish community. In this article we try to research his life, his books and his place in Islamic Thought.

Key Words: İmam Matürîdî, Te'vilatü'l-Kur'an, Kitabu't-Tevhid, reason-inspiration, religion-sharia

Giriş

Son yıllarda ülkemizde İmam Matürîdî ve Matürîdîlik konusu gittikçe yaygınlaşan bir biçimde akademyanın ve Türk toplumunun dikkatini üzerine çekmiştir. Bunun sebepleri arasında Matürîdî üzerine çalışan akademisyenlerin, keşfettikleri bilgileri toplumla paylaşması yanında, temel neden olarak ülkemizin Matürîdî düşünce sistemine olan ihtiyacı öne çıkmaktadır. Bildiğimiz gibi geçtiğimiz yıllarda düşünce dünyası Mu'tezile üzerinde yoğunlaşmıştı. Akılcı Mu'tezilî düşüncenin, Türk toplumunun içinde bulunduğu sıkıntılı ortamdan çıkmasına katkı sağlayacağı umuluyordu. Fakat Mutezili düşünce, içinde çeşitli aşırılıkları barındırmakta ve genel Türk din anlayışına ve Ehl-i Sünnet akidesine

aykırı düşmektedir. Dolayısıyla akılcı da olsa, Mutezili düşünce, itikadi bakımdan taşıdığı mahzurlar sebebiyle Türk toplumuna uygun düşmemektedir. Halbuki Türk din anlayışına hizmet edebilecek, onun içerisinden çıkmış bir sisteme ihtiyaç vardır. Bu düşünce sistemi ise İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin kurup, İmam Matürîdî'nin geliştirdiği akılcı Türk Din anlayışı sistemidir. İmam Matürîdî ve onun düşünce sistemi Özcan'ın deyiimiyle *Türk Din Anlayışının*¹ ta kendisidir.

Fıkıh merkezli olarak ele alındığında müçtehit imamlar döneminde iki geleneğin, yani Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y geleneklerinin toplumları yönlendirdiğini görmekteyiz. İslam'ı yeni benimsemiş Türk toplumu ise, bu gelenekler içerisinde, liderliğini İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin yaptığı akılcı re'y geleneğini tercih etmiştir. Zira Ehl-i Hadis, merkezi Hicaz olmak üzere, İslam'a sonradan giren toplumlara tek alternatif sunmaktaydı. O da Araplaşmak. Halbuki Ebu Hanife'nin sistemi, Arap olmayan toplumların da kendi kültürel çevresi içerisinde İslam'ı yaşabilmelerine imkan tanımaktaydı. Bu daireye girmek istemeyen Türk toplumu, İslâmiyet'i Türk kültürü içerisinde benimseyerek Türk İslam'ını yani Ebu Hanife'nin açtığı, İmam Matürîdî'nin sağlam temellere oturttuğu din anlayışını benimsedi².

Günümüz Türkiye'sinde de bu geleneğe, bu anlayışa ihtiyaç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü bugün hala Türk kültürünün ve din anlayışının yerine Arap İslam anlayışı ve kültürü topluma dayatılmakta ve toplumumuz Araplaşmaya zorlanmaktadır. Bugün ülkemizdeki pek çok vatandaşımız hala bu ülkenin bağımsızlığının sağlanmasında en büyük katkıyı sağlamış olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ismini duymaktan bile rahatsız olmaktadır. İmam Matürîdî'nin kurmuş olduğu sistem, genel hatlarıyla akılcı, bilimsel ve sistematiktir. Halbuki nassa dayalı, akli dışlamaya yönelik düşünce sistemi, geçmişte Haricilik, Selefîlik gibi ekoller olarak ortaya çıkmışken, günümüzde Vahhabî, Taliban gibi düşüncelerle yeniden filizlenmektedir. Dini, özündeki hoşgörüden, kapsayıcılık ve kucaklayıcılıktan uzaklaştırıp, siyaset ve ticaret haline dönüşmesine yol açan bu tür anlayışlar, hala bir kısım Müslümanların diğerlerini din dışı ilan etmelerine (tekrir etmelerine) sebep olmakta, vahdet emrinin zıttı

¹ Hanifi Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", *İmam Matürîdî ve Matürîdîlik (Seçki)*, Haz. Sönmez Kutlu, II. Baskı, Ankara, 2006, 285-293.

² Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", 286-287.

olan tefrikayı körüklemektedir. Bundan kurtulmanın yolu, A. Vehbi Ecer'in ifadeleriyle söyleyecek olursak: "parçalanmışlıktan, uyuşukluktan, geri kalmışlıktan kurtulmanın yolu, akılcı, ilimci, çağdaş ve çağlar üstü bir anlayış ve metodu bize sunan Matürîdî'nin din anlayışını kavramak ve hayata geçirmektir"³.

Biz bu çalışmamızda İmam Matürîdî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgilendirme yaptıktan sonra, esas olarak onun İslam düşüncesindeki yeri ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktayız.

1. Hayatı

İmam Maturîdî'nin tam adı Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Hanefî Alemü'l-Hüda el-Mütekellim el-Matürîdî es-Semerkandî'dir. Bugün Özbekistan sınırları içerisinde kalan Semerkand'ın Maturid kasabası veya köyünde dünyaya gelmiş olduğu için bu nisbeyle anılmaktadır.

Hayatı hakkında fazla bilgiye rastlanmayan İmam Matürîdî'nin kesin olarak bilinmemekle birlikte doğum tarihi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden birine göre 248 / 862 yılı civarında vefat eden Muhammed b. Mukatil er-Râzî'ye talebelik yapması dolayısıyla, ona talebelik edebileceği asgari yaş sınırının on civarında düşünülerek 238 / 852 civarında doğmuş olabileceğidir⁴. Vefat tarihi olan 333 / 944'ten hareketle, yüz yıl civarında yaşadığı düşünülerek 233 / 844'te doğmuş olabileceği de ileri sürülmektedir⁵. A. Vehbi Ecer de ise miladi 863 yılında doğduğunun tahmin edildiğini iddia etmektedir⁶. İmam Matürîdî'nin Te'vilat'ını tahkik eden İbrahim ve es-Seyyid Avazayn kardeşler, tahkike yazdıkları mukaddimede, İmam Matürîdî'nin, Abbasi Halifesi el-Mütevekkil zamanında, yani hicri 232 – 247 tarihleri arasında doğduğunu iddia etmişlerdir⁷.

³ A. Vehbi Ecer, **Büyük Türk Alimi Matürîdî**, Yesevi yay., İstanbul, 2007, 156.

⁴ Fethullah Huleyf, **Kitabu't-Tevhid**, Önsözü, 2; A. K. M. Eyub Ali, "Matürîdilik", çev. Ahmet Demirhan, **İslam Düşüncesi Tarihi**, Edit. M. M. Şerif, İnsan yay., İstanbul, 1990, I.296; Şükrü Özen, "Matürîdî" mad., DİA, 28.146.

⁵ Muhammed b. Tavit at-Tancî, "Abû Mansûr al-Mâturîdî", **AÜİFD**, 1955, S.I-II, 8.

⁶ Ecer, **Büyük Türk Alimi Matürîdî**, 31.

⁷ Belkasım b. Hasan el-Gali, **Ebu Mansûr el-Matürîdî, Hayatuhu ve Arauhu'l-Akidiyye**, Tunus, 1989, 44.

İmam Matürîdî, Abbasî hilafetinin iktidarının zayıflayarak müstakil beylikler dönemi denilebilecek bir çağda, Samanoğulları'nın Maverâünnehr'de hakim oldukları devirde yaşamıştır⁸. Kaynaklar İmam Matürîdî'nin nasıl bir eğitim aldığı konusunda yeterli bilgi sunmasa da, tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebu Bekr Ahmed b. İshak b. Salih el-Cüzcânî (III. Asrın ortaları), Ebû Nasr Ahmed b. El-Abbas el-İyâzî (v. IV. Asrın başları), Muhammed b. Mukatil er-Râzî (v. 248 / 862), Nusayr b. Yahya el-Belhî (v. 268 / 881), Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cüzcânî hocaları arasındadır⁹.

Yine kaynaklardan elde edilen bilgiye göre öğrencileri olarak Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakim es-Semerkindî (v. 340 / 951), Ebu'l-Hasan Ali Saîd er-Rüstüğfenî (v. 345 / 956), Ebu Ahmed b. Ebi Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî (v. ?), Ebu Muhammed Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (v. 390 / 1000) görülmektedir¹⁰.

İmam Matürîdî'nin 333 / 944 tarihinde vefat ettiği ve Semerkand'ın Cakerdîze mahallesinde alimlerin defn edildiği bir mezarlığa defnedildiği konusunda kaynaklar ittifak halindedir¹¹.

2. Eserleri

İmam Matürîdî, çok yönlü bir din alimi olarak İslâmî ilimlerin hemen her alanında bir çok eserler vermiştir. Ancak ne yazık ki onun eserlerinden sadece ikisi şu an elimizde mevcuttur. Bu iki eserden ilki İtikad, Kelam alanına ait *Kitabü't-Tevhid*'dir. Kitabü't-Tevhid'in tek yazma nüshası İngiltere'de Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüsha 206 varaktır.

⁸ Şükrü Özen, "Matürîdî" mad., *DİA*, 28.146.

⁹ Adülhay el-Leknevi, *Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Matbaatu Mustafa Muhammed Han, 1253, 80; Muhyiddin Ebi'l-Vefa el-Kureşi el-Hanefî, *el-Cevâhirü'l-Muziyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, tah. Abdülfettah Muhammed el-Huluv, Daru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, II. Baskı, Riyad, 1993, III.360-361; Huleyf, *Kitabu't-Tevhid Önsözü*, 3-5; el-Gali, 45-47; Ahmed İvazullah b. Dahil el-Heybi el-Hizbi, *el-Matürîdiyye Diraseten ve Takvimen*, Daru'l-Asime, Beyrut, 1413, 100-103; Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî", 19; Ahmet Ak, *Büyük Türk Alimi Matürîdî ve Matürîdilik*, İstanbul, 2008, 44.

¹⁰ Huleyf, *Kitabu't-Tevhid Önsözü*, 6; el-Gali, 49-50; el-Hizbi, 104-108; Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî", 19; Ak, 47-48.

¹¹ Ebu'l-Mu'în en-Nesefî, *et-Tabsiratü'l-Edille, fi Usûli'd-Din*, tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, I.474; Kasım b. Kutluboğa, *Tacü't-Teracim fi Tabakati'l-Hanefiyye*, 31; Leknevi, 80; Taşköprüzade, *Mevzuatu'l-Ulum*, I.596; el-Kureşi, III.361; Huleyf, *Kitabu't-Tevhid Önsözü*, 7; Tancî, 8; Ecer, *Türk Din Bilgini Matürîdî*, Ankara, 1978, 12; Bekir Topaloğlu, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, Önsöz, XX.

Kitabu't-Tevhid Fethullah Huleyf tarafından neşredilmiş ve Beyrut Doğu Edebiyatı Enstitüsü tarafından 1970 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır. Eserin aynı baskısı 1979'da İstanbul'da ve ofset yoluyla İskenderiye'de yapılmıştır. Eser 1981 yılında Hüseyin Sudi Erdoğan tarafından Türkçeye çevrildiyse de, bu çevirinin pek sağlıklı olduğu söylenemez. Eser, Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından 2003 yılında yeniden çevrilmiş ve Ankara'da yayınlanmıştır¹².

İç özellikleri bakımından Kitabü't-Tevhid'in başlık ve bölümlere sahip olmadığı söylenebilir. Sadece 37. sayfadan itibaren otuz beş kadar mesele küçük başlıklar altında ele alınmıştır. Eserin içeriği mukaddimenin ardından beş bölümde ele alınabilir. Dini konuları nakle ve akla dayanan deliller çerçevesinde tespit edip öğrenmenin gerekliliği mukaddimede vurgulandıktan sonra, birinci bölümde İlahiyat konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, nübüvvetin akaid içindeki yeri ve Hz. Muhammed'in nübüvvetinin isbatı işlenmiştir. Üçüncü bölüm kaza ve kader konularına tahsis edilmiştir. Dördüncü ve beşinci bölümler ahiret bahisleriyle, büyük günah meselesi gibi temel kelami tartışmaları ihtiva etmektedir¹³.

Kitabü't-Tevhid'i Türkçeye çeviren Bekir Topaloğlu, eser hakkında "kitap, akla ve serbest düşünceye fazla önem veren yarı felsefi bir ekol niteliği taşır"¹⁴ değerlendirmesini yapmaktadır. El-Gâlî de Kitabü't-Tevhid'i Ebu Hanife'nin eserlerinden sonra, Hanefî-Matüridî ekolünün umdelerinden biri olarak görmektedir¹⁵.

İmam Matürîdî'nin elde mevcut diğer eseri, ilk dirayet tefsirleri arasında sayılabilecek olan *Te'vilâtü'l-Kur'an*'dır. Te'vilâtü'l-Kur'an'ın kırk kadar yazma nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan otuz kadarı İstanbul kütüphanelerinde ve kalanları da diğer İslam ülkelerinin kütüphanelerindedir. Te'vilât'ın ilk neşri çalışması Mısırlı İbrahim Muhammed İsmail Avadayn ve Seyyid Muhammed Avadayn tarafından yapılmıştır. Eserin, Fatma Yusuf el-Hiyemî tarafından Te'vilâtü Ehli's-Sünne adında bir tahkiki 2004 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Ayrı-

¹² Geniş bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Kitabü't-Tevhid" mad. DİA, 26. 117-119.

¹³ Topaloğlu, "Kitabü't-Tevhid", 26.117-118.

¹⁴ Bekir Topaloğlu, *Kitabü't-Tevhid Tercümesi*, Ankara, 2005, Önsöz, XXV.

¹⁵ El-Gali, 64.

ca Bekir Topaloğlu başkanlığında İmam Ebu Hanife ve İmam Matürîdî Araştırma Vakfı tarafından başlatılan Te'vilat basımı 2003 yılında 10 cilt halinde yayınlanmış, eserin diğer kısımlarının tahkiki devam etmektedir.

İçerik açısından ele alındığında Te'vilâtü'l-Kur'an ilk dirayet tefsirlerinden biri olarak, ayetlerin ayetlerle tefsiri şeklinde bir üsluba sahiptir. Bunun yanında tefsirinde hadisleri de kullanan İmam Matürîdî, hadislerin ilgili olduğu yerlerde sadece metinlerini yada ilgili kısımları veya hadisin manasını vermekle yetinmiştir. Sahabe'nin herhangi bir ayetle ilgili yorumlarını tefsirinde dikkate alan İmam Matürîdî, kimi zaman kıraat farklılıklarına, esbab-u nüzule, semantik tahlillere de girmiştir. İmam Matürîdî'nin Te'vilât'ında dikkat çeken bir başka husus ise, kendisinden önceki ve sonraki tefsirlerin aksine İsrâiliyyât'a girmemesidir. O çoğu zaman akla uygun olmayan hadis rivayetlerini bile reddetmiş, hatta akılla kavranamayabilecek hususlarda, "bunu bilmemiz bizim için gerekmez"¹⁶, "bu konudaki bilgi Allah'tan bize ulaşan haberlere göredir ve Allah bu hususta beyanda bulunmamıştır (mektum), onun tefsiriyle uğraşamaz"¹⁷ şeklinde yorumlardan da kaçınmamıştır¹⁸.

Bekir Topaloğlu'nun tespitine göre Te'vilât doğrudan İmam Matürîdî'nin kaleminden çıkmamış, derslerde işlediği notların, talebeleri tarafından yazılmasıyla oluşmuştur. Te'vilât'ın Arapça'sında çeşitli cümle bozuklukları yer almasını Bekir Topaloğlu, Matürîdî'nin Arap asıllı olmamasına bağlamaktadır¹⁹.

İmam Matürîdî'nin bu iki temel eserinin (Kitabü't-Tevhid ve Te'vilâtü'l-Kur'an) Türk İslam düşüncesinin temel özelliklerini yansıtan iki kültür hazinesi olduğu fikrinde olan Hanifi Özcan bu eserlerle ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Bu iki eser... Müslümanlığı sonradan kabul eden Türk Milleti'nin din anlayışını ve İslamiyeti nasıl dünya çapında bir din haline getirdiğini ortaya koyan iki Türk din klasiğidir. Bir başka deyişle bu eserler, tarihin çeşitli dönemlerinde yapılan

¹⁶ Kehf Suresi 9. Aye'eki Ashabu'l-Kehf ve'r-Rakim ile ilgili hususta İmam Matürîdî ve ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Matürîdî, Te'vilât, IX.16-17.

¹⁷ Ahzab Suresi 72. Aye'e geçen "emanet" kavramını yorumlarken İmam Matürîdî bu ifadeyi kullanmaktadır. Bkz. Matürîdî, Te'vilatu Ehli's-Sünne, tah. Fatma Yusuf el-Hiyemi, Müessesü'r-Risale, Beyrut, 2004, IV.139.

¹⁸ İmam Matürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ı üzerine bir inceleme için bkz. Muhittin Akgül, "Ebu Mansur el-Matürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an", Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, S.4, Yıl: 2001, 57-67.

¹⁹ Matürîdî, Te'vilât ve Kur'an'dan Tercümeleler, çev. Bekir Topaloğlu, (Sunum kısmı) XV.

şerhleri ve açıklamalarıyla, başta Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî (v. 533 / 1158) olmak üzere, yukarıda sözü edilen diğer bir çok ilim ve fikir adamını bir araya getirerek Matürîdîliğin bir ekol haline gelmesini sağlayan ve sadece Türk dünyasında değil, Mısır ve Hindistan gibi farklı bölgeleri de içine alan geniş bir coğrafyada tanınmasında ve taraftar bulmasında etkili olan bir fikri cazibe ve motivasyon kaynağı olma özelliğine sahiptirler²⁰. İmam Matürîdî'nin bu iki eserinde nassları akılcılık ve hikmet felsefesi şeklinde değerlendirilebilecek bir yöntemi kullanarak yorumlaması, onun sünnî kelam anlayışındaki konumunu da göstermektedir²¹.

İmam Matürîdî'ye nisbet edilen diğer eserleri ise şunlardır:

1. Kitabu'l-Makalât,
2. Kitabu'l-Cedel fi Usuli'l-Fıkh
3. Kitabun er-Redd Evaili'l-Edille li'l-Ka'bî
4. Kitabun er-Redd Tehzibi'l-Cedel li'l-Ka'bî
5. Kitabu Beyani Vehmi'l-Mu'tezile,
6. Kitabun fi'r-Redd Ale'l-Karamita (fi'l-Furu ve fi'l-Usul),
7. Meâhizü's-Şerai fi'l-Usuli'l-Fıkh
8. er-Reddü Vaîdü'l-Füssak li'l-Ka'bî
9. er-Redd Kitabi'l-İmame li-Ba'zı'r-Revafiz
10. Reddü'l-Usuli'l-Hamse li-Ebi Ömer el-Bâhilî
11. Şerhü Cami'i's-Sağîr

Dr. Ahmet Ak, Matürîdî üzerine yaptığı doktora tezinde bazı eserlerin Matürîdî'ye izafe edilmekle birlikte, ona ait olduğu hususunda şüphe olduğunu bildirmektedir. Matürîdî'ye ait olduğu şüpheli olan bu eserler şunlardır:

1. Şerhü Fıkhî'l-Ekber
2. Kitabu'l-Usûl / Usûlü'd-Dîn

²⁰ Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtürîdîlik", 285-286.

²¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Matürîdiyye" mad., DİA, 28.165.

3. Vesaya ve Münacât
4. Pendname-i Matürîdî
5. Fevaid
6. Kitabı Tefsîri Esmâ ve Sıfat
7. Usulü'l-İman²²

İmam Matürîdî'nin elde mevcut iki eserinin dışındaki eserlerinin günümüze ulaşamamış olmasının ardında istilalar, göçler, doğal afetler, maddi imkansızlıklar²³ gibi bir takım sebepler gösterilse de, kaybolan eserlerinin çoğunun diğer mezhep müntesiplerinin iddialarına cevaplar içeren nitelikte eserler olması dikkate alınınca, başta siyasal nedenler olmak üzere diğer bir takım harici sebepler de akla gelmektedir.

3. İlmî Şahsiyeti

İmam Matürîdî'nin ilmî şahsiyeti denildiğinde öncelikle bütün durumlar karşısında, hatta nasslar konusunda bile objektif olabilen, bütün hedefi Kur'an-ı Kerim'i ve İslâm'ı doğru anlamak ve gelecek nesillere doğru aktarmak olan bir ilim adamı akla gelmektedir. Bu iddiamızın temellerini İmam Matürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ından çıkarabiliriz. O Te'vilât'ın başına yazdığı mukaddimede şöyle demektedir:

“...Tefsir sahabe içindir, te'vil ise fakihler (alimler) içindir. Bunun manası şudur ki: Sahabe hadiselerine şahitlik etmişlerdir, Kur'an'da hakkında bir şey nazil olan işin iç yüzünü bilirler. Onların bir ayeti tefsiri, maksadın hakikatini gözleriyle gördükleri ve şahitlik ettikleri için daha önemlidir. Bu bilen bir kişiden başkasına açık olmayan görme gibidir. Bu sebeple şöyle denilmiştir: “Kim Kur'an'ı kendi re'yiyle (görüşüyle) tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın...” Çünkü o kimse yaptığı tefsire Allah'ı şahit kılmaktadır. Te'vile gelince; işin sonucunu / varacağı noktayı açıklamaktır. Te'vil kelimesi “ale-yalü”dan alınmıştır. Manası Ebu Zeyd'in dediği gibi: Şayet bu başkasının sözü olsaydı şu şu manalara gelirdi. Te'vil sözü yöneleceği manaya yönlendirmektir. Te'vil

²² Ak, 54-55.

²³ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî”, 20.

konusunda tefsirde olduğu gibi ağırlık söz konusu değildir. Çünkü bunda Allah'ın muradını haber vermek olmadığı için Allah'ı şahit tutmak yoktur ve bunda: Bununla Allah şunu kastetti denilmez veya buna benzer bir şey denilmez. Fakat: Şu şu ihtimallerle açıktır denilir. Bu söylediklerim beşerin söyleyebileceği sözlerdir bunun içerdiği hikmeti bilen Allah'tır"²⁴.

Bu açıklamalar İmam Matürîdî'nin tefsir ve te'vil arasındaki farkı izah ederken, gerçekte Kur'an'a nasıl yaklaşılması gerektiğini bildiren ifadelerdir ve bu ifadelerden onun ana hedefinin Kur'an'ı doğru anlamaya çalışmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Matürîdî'ye göre Allah'ın hitabı üç şekilde anlaşılır; birincisi işitildiğinde derhal anlaşılabilir hitap, ikincisi içinde tefekkür ve tedebbürün bulunduğu nazarla maksadı anlaşılabilir hitap ve üçüncüsü de Resulullah'a sorulmaksızın maksadı anlaşılmayan hitaptır²⁵. İşitildiğinde doğrudan anlaşılabilir hitaba muhkem ayetler örnektir. Nazarla anlaşılabilir hitap konusunda "*Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?*"²⁶ ve "*Bu misalleri insanlara düşününler diye veriyoruz*"²⁷ ayetleriyle temellendiren İmam Matürîdî, Resulullah'a sormaksızın anlaşılmayan hitap konusunda da "*Bunu bir bilene sor*"²⁸ ayetini delil getirmektedir.

İmam Matürîdî, ilahi vahyin akıl tarafından anlaşılması konusunda çeşitli farklılıkların olabileceği kanaatindeydi. Buna karşın yine de o aklın vahyi anlaması konusunda sorun olmadığı, bilakis Allah'ın Kur'an'ı insanların anlamaları için göndermesi sebebiyle, anlaşılacak bir şeylerin onda bulunmasının imkansızlığı düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz²⁹. İmam Matürîdî'nin tefsir ve te'vil şeklindeki bu ayrımı Kur'an-ı Kerim üzerinde serbestçe düşünmenin ve Kur'an'ı yorumlamanın yolunu açmıştır. Fakat Matürîdî düşüncesindeki te'vilin, Kur'an üzerinde herhangi bir delil ve dayanağa bağlı kalmaksızın yorum getirme hürriyeti

²⁴ Matürîdî, Te'vilât, I.3.

²⁵ Matürîdî, Te'vilât, II.181.

²⁶ Muhammed, 47-24.

²⁷ Haşr, 59-21.

²⁸ Furkan, 25/59.

²⁹ Hülya Alper, *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz yay., İstanbul, 2009, 178-179.

olduğu sanılmamalıdır. Bilakis İmam Matürîdî delillendirmeye de çok önem vermektedir³⁰.

Onun Kur'an yorumu olarak kabul edilmesi mümkün olan Te'vilât ilk di-
rayet tefsirlerinden kabul edildiği gibi³¹, Kalam'ın temel kitaplarından sayılan
Tevhid de beşeri bilginin kaynakları öğretisinin ilk defa olarak ortaya konuldu-
ğu, felsefî temelli ilk kalam kaynağı olarak görülebilir³².

Öte yandan, her ne kadar büyük çoğunluğu elimizde olmasa da, yazmış
olduğu eserlerin adlarından hareketle onun, İslâmî ilimlerin her alanında otorite
denilebilecek düzeyde bir ilmî birikime sahip olduğunu görmekteyiz. Kalam ve
Tefsir'in yanında, Fıkıh Usulü alanında da İmam Maturîdî'nin bir otorite olduğu
söylenbilir. İmam Matürîdî'nin usule ilişkin görüşlerini Mizanu'l-Usul adlı ese-
rinde derc eden Semerkandî, kitabında İmam Matürîdî'nin usule dair eseri
Meâhizü'ş-Şerâ'i'yi, ahkam ve itkan gayesiyle yazılmış, fer'î ve aklî ilimlerde
derinleşen, bütün furu ve usulü cem eden bir kitap olarak tanımlamaktadır³³.
Usul alanındaki bu eseri onun yaşadığı dönemde Hanefî alimlerinin öncülerin-
den olduğunu göstermektedir³⁴.

Ayrıca Cedel konusundaki yetkinliği eserlerinin isimleri (Kitabun er-
Redd Evaili'l-Edille li'l-Ka'bî, Kitabun er-Redd Tehzibi'l-Cedel li'l-Ka'bî, Kitabu
Beyani Vehmi'l-Mu'tezile, Kitabun fi'r-Redd Ale'l-Karamita (fi'l-Furu ve fi'l-
Usul) incelendiğinde dikkatten kaçmayacak kadar açıktır. Ayrıca onun Kitabu'l-
Cedel fi'l-Usul adlı bir kitabı olduğu da hatırlanacak olursa, cedel konusunda
İmam Matürîdî'nin konumu daha iyi anlaşılmaktadır.

İmam Matürîdî'nin elde mevcut eserleri ve ona ait olduğu bilinmekle bir-
likte henüz gün yüzüne çıkmamış olan diğer eserleri, onun İslâmî ilimler alanın-
daki otoritesini ortaya koymaktadır.

³⁰ Alper, 189-190.

³¹ Celal Kırca, İmam Matürîdî'nin tefsirde sünni inanç sistemini sağlam ve güvenilir bir zemine oturtan ilk
Kur'an tefsirini yazdığı kanaatindedir. Bkz Celal Kırca, "Matürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı" **Ebu Mansur
Semerkandî Matürîdî Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri, 1986, 55.

³² Eyüb Ali, I.298.

³³ Alaüddin Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed es-Semerkandî, **Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl fi Usulü'l-Fıkıh**,
tah. Ahmed Fehmi Ebu Sinne, Riyad, 1984, I.2.

³⁴ Neseî, Tabsira, II.384; Eyüb Ali, I.298.

İslam alimlerince kendisine verilmiş olan lakaplar da onun dinî ilimler sahasındaki yerini gösteren belgeler olarak kabul edilebilir. İmamü'l-Hüda, alemü'l-Hüda, İmamü'l-Mütekellimîn, Musahhihu Akaidü'l-Müslimîn gibi lakaplarla çeşitli tabakat kitaplarında anılan İmam Matürîdî, ilmi şahsiyet olarak yaşadığı dönemde kendisine değer verilen bir konumdadır.

Fakat İmam Matürîdî, İslam dünyasında genel olarak fakih ve müfessir olmaktan daha ziyade mütekellim olarak tanınmaktadır. Matürîdîlik (Matürîdiyye) adında bir kelim kolünün kendisine nispet edilmesi de onun mütekellim kimliğinin ne kadar önde olduğuna delalet etmektedir³⁵.

4. İslam Düşüncesindeki Yeri

Bilindiği gibi İslamî bilimler en genel manasıyla Usulu'd-Din ve Usulü's-Şeria adları altında ikiye ayrılır. Kelam ilmi Usulu'd-Din'i konu alırken, Fıkıh ve Fıkıh usulü Usulü's-Şeria'yı konu edinmektedir. Bu iki ana çerçeve dahilinde İslamî düşünce sistemi şekillenmiş, gelişmiştir. İşte İmam Maturîdî de dini ilimlerin iki temel konusu olan Usulu'd-Din'de de Usulu's-Şeria'da da kendine has olarak geliştirdiği yöntemlerle zirveyi yakalamış, çağının düşünce şeklini etkilemiş, gelecek yüzyılların Müslümanlarına çığır açmış bir ilim adamıdır. Her ne kadar O, Ehl-i Sünnet teolojisinin iki imamından biri olarak tanınan önemli bir şahsiyet olsa da, tefsir, fıkıh ve fıkıh usulü gibi İslâmî ilimlerin temel alanlarında da otorite kabul edilebilecek derecede yetkin bir ilim adamıdır.

Ehl-i Sünnet'in itikattaki diğer imamı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'dir. İmam Eş'ari, kırk yaşına kadar Mu'tezile mezhebine mensup olan, ancak daha sonra Mu'tezile'den ayrılarak Ehl-i Sünnet'e rücu eden bir kelim alimidir. Mu'tezile'den ayrıldıktan sonran, bütün mücadelesini Mu'tezile'ye karşı fikir geliştirmek ve Mu'tezile'nin iddialarına cevap vermek şeklinde geçiren imam Eş'ari, Ehl-i Sünnet itikat imamlarından biri olarak kendisine mahsus bir yöntem geliştirmeyi başarmıştır. Ancak onun Mu'tezile karşısında yer alması, bazı temel konularda aklî muhakemeyi dışlamasına yol açmıştır. Zira Mu'tezile mezhebi, akıl-vahiy ilişkisinde akla çok büyük yer veren bir mezhep olarak bilinmektedir³⁶.

³⁵ Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî", 22.

³⁶ Sönmez Kutlu, İslam düşüncesinde aklı en çok kullanan ekolün Mu'tezile olduğu görüşünün yanlış olduğunu iddia ederek, Matürîdî'nin Kitabü't-Tevhid'ini buna delil olarak göstermektedir. Hatta Kutlu, İmam

Bu sebeple İmam Eş'ari, Mu'tezile'ye karşı mücadelesinde kimi zaman nakli aklın önüne almak zorunda kalmış, kimi zaman da tamamen akli devre dışı bırakacak bir konuma gelebilmiştir³⁷.

İmam Matürîdî ise, yaşadığı bölgenin hem siyasal hem de kültürel açıdan karmaşık bir yer olması ve takipçisi olduğu Ebu Hanîfe'nin akli önceleyen metodu sebebiyle, nass karşısında akla daha fazla yer vermiştir. Nassları çok kullanmak nakle önem vermek anlamına gelmediği gibi, İmam Matürîdî'nin nass karşısında akla önem vermesi de onun, nassları tamamen ihmal ettiği ve yok saydığı anlamına gelmemelidir. Bilakis İmam Matürîdî'nin akılcılığı, nassları yerli yerinde kullanmasında ve yorumlanmasında aranmalıdır³⁸.

Yaşadığı döneme kadar İslam düşünce geleneğinde ortaya çıkmış fikir akımlarından bir kısmı (Ashabu'l-Hadis) dinde sadece nakille yetinmeyi yeterli görürken, diğer bir kısmı (Mu'tezile) nakli geri plana iterek akli önceleyen sistemler geliştirmişlerdi. Matürîdî, her iki sistemi de yeterli görmeyerek nakille akli uzlaştırma yöntemini geliştirmiştir³⁹.

Matürîdî düşünce sistemi Özcan'ın deyimıyla bir "ilkeler bütünü"dür⁴⁰. Akıl-Vahiy ilişkisinde ortaya koyduğu anlayış, Din-Şeriat ayırımı hususundaki inceliği, diyanet-siyaset ayırımı, fıkıh usulü anlayışındaki yenilik ve çözümlere her zaman açık bakış açısı onu bütünüyle diğer çağdaşlarından ve meslektaşlarından ayırmaktadır. Bu sebeple Matürîdî sisteminde akıl ile vahiy hiçbir zaman çelişmez. Çünkü ona göre dini inancın muhtevası vahiy tarafından doldurulur ve akıl bunları doğru bir şekilde anlamakla görevlidir. Matürîdî'ye göre din, akıl ve zihin işidir, yani insan akli ve zihnî kapasitesi oranında dini anlayıp kavrayabi-

Matürîdî'yi "teolojik akılcılık"ın ilk temsilcisi ve Kitabı't-Tevhid'i de "teolojik felsefe klasik"i olarak değerlendirmektedir. Sömez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî", **İmam Matürîdî ve Matürîdîlik (Seçki)**, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat yay., Ankara, 2006, 23.

³⁷ İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî hakkında geniş bilgi için bkz. Hamud Çarabe, **Ebu'l-Hasan el-Eş'arî**, Kahire, 1973; M. Abdülhayy, "Eş'arîlik", çev. Ahmet Ünal, **İslam Düşüncesi Tarihi**, Haz. M. M. Şerif, İnsan yay., İstanbul, 1990, I.255-278; İrfan Abdülhamid, "Eş'ari Ebu'l-Hasan" mad., **DİA**, 11.444-447; Abdurrahman el-Bedevi, **Mezahibü'l-İslamiyyîn**, Beyrut, 1997, 487-533; M. Sait Yazıcıoğlu, "Eş'arî'nin Hayatı", **AÜİFD**, C. 25, 457-476.

³⁸ M. Sait Yazıcıoğlu, "Matürîdî Kelam Ekolünün İki Büyük Siması: Ebu Mansur Matürîdî ve Ebu'l-Mu'in Nesefî", **AÜİFD**, C. 27, 285.

³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Matürîdiyye" mad, **DİA**, 28.165.

⁴⁰ Hanefi Özcan, "Matürîdî'nin Düşünce Sisteminin Önemi", **Hikmet Yurdu**, Yıl: 2, S.4, ss. ???*-*

lir⁴¹. Dolayısıyla vahiy doğru anlaşılırsa, akılla arasında çelişme olmadığı görülür⁴². Matürîdî hakikatin sadece akılla kavranabileceği düşüncesinde olduğu için, hakikate ulaşmakta akıl vazgeçilmezdir⁴³.

Her ne kadar Şükrü Özen, İmam Matürîdî'nin Maverâünnehr'de oluşturduğu bilimsel platformda Matürîdîliğin ve Hanefîliğin Türkler arasında yayılmasında önemli görevler yerine getirdiğini ifade etse de⁴⁴, ne yazık ki çeşitli sebeplerden dolayı İmam Matürîdî'nin düşünce sistemi İslam dünyasında çok yaygınlaşmamış, hak ettiği yeri alamamıştır. Hiç şüphesiz bunda en önde gelen sebeplerden biri İmam Matürîdî'nin Arap olmayan bir coğrafyada yaşaması ve Arap olmayan bir millete yani Türk Milleti'ne mensup olmasıdır. Nitekim Arap yazarların tabakat kitapları incelendiğinde ne Matürîdî, ne hocaları ve ne de talebeleri hakkında doyurucu bilgiye rastlamak mümkün değildir.

İmam Matürîdî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayışının sebebi üzerinde kafa yoran ve Kitabu't-Tevhid'i tahkik ederek yayınlayan Fethullah Huleyf, Kitabu't-Tevhid'e yazdığı önsözde bu konuda şunları söylemektedir: "Bize düşen, Matürîdî'nin durumunun alçaltılması ve Eş'arî'nin öne çıkarılması eğiliminin sebebini sorgulamaktır. Bunun sebebi ancak Matürîdî'nin Maverâünnehr gibi İslam aleminin bilim merkezi olan Irak'tan uzak bir beldeye yaşaması ve o dönemde Eş'arî'nin bu bölgede görüşlerini yaymış olmasıdır"⁴⁵.

W. Montgomery Watt da Huleyf gibi, ünlü Arap tarihçi ve tabakat yazarlarının Matürîdî'den bahsetmemesini, İmam Matürîdî'nin merkezden uzak bir bölgede yaşadığı için, tanınmayan bir şahsiyet olarak kalmasıyla izah etmeye çalışır⁴⁶.

Tancî ise bu konuda şunları söylemektedir: "İslâmî fırkalara dair kitaplar, Kalam ilmi ve mektebinden ve bu mekteplerin ileri gelenlerinden bahsederken Matürîdî'ye işaret etmemişlerdir... Şöyle ki, insan bu sükutla geçiştirme işinin

⁴¹ Özcan, "Türk Din Anlayışı", 288.

⁴² Eyyüb Ali, I.300.

⁴³ Alper, 55.

⁴⁴ Şükrü Özen, "Matürîdî" mad., DİA, 28.149.

⁴⁵ Huleyf, Kitabu't-Tevhid Önsözü, 10.

⁴⁶ W. Montgomery Watt, Mâtürîdî Preblemi", çev. İbrahim Hakkı İnal, **İmam Maturüdü ve Matürîdîlik (Seçki)**, haz. Sönmez Kutlu, Kitabiyat, II. Baskı, Ankara, 2006, 151.

sebeplerini bulmak ve izahını aramak merakından kendini alamıyor... Muasır araştırıcılar da bunun Ehl-i Sünnet Kelam İlmi üzerinde Matürîdî'nin kuvvetli tesirini saklamağa karşı duyulan bir temayül mahsülü olduğunu tasavvur etmiş ve bu saklama keyfiyetine de yalnız muasır meslektaşı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'yi Sünni akideyi müdafaaya ve Ehl-i Sünnet'e muhalif taşkın fırkalarla mücadeleye koyulmuş İslam büyüğü olarak gösterme arzusunun sebep olduğunu düşünmüşlerdir"⁴⁷.

A. Vehbi Ecer de, İmam Matürîdî'nin en önemli diye bilinen tarihçi ve tabakat yazarları tarafından ihmal edildiği görüşündedir. O, bu ihmali birkaç sebebe bağlamaktadır. Ona göre Matürîdî'nin yaşadığı dönemde Arapların, Arap olmayan Müslümanlara karşı tavırlarının olumsuz olması ve Arapların milliyetçilik taassubu, Eş'arî'yi Ehl-i Sünnet akidesinin yegane temsilcisi ve savunucusu olarak gösterme eğilimini kamçulamış, bu da bir Türk olarak İmam Matürîdî'nin göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bir diğer sebep de İmam Matürîdî'nin yaşadığı Semerkand'ın hilafet merkezinden ve bilim çevrelerinden uzaklığıdır. Ecer'e göre Matürîdî'nin ihmal edilmesinin bir başka sebebi ise İmam Matürîdî'nin eserlerinin anlaşılmasındaki güçlüktür⁴⁸. Öte yandan Ecer, Huleyf'ten farklı olarak Maverâünnehr Bölgesi'nin de bir bilim merkezi olduğu kanaatinde⁴⁹.

Sönmez Kutlu da İmam Matürîdî'nin ihmal edilmiş olduğu görüşünde olsa gerek ki şu yorumu yapmaktadır: "Her ne kadar Eş'arî, Ehl-i Sünnet kelamının kurucusu olarak takdim edilirse de, her iki yazarın eserlerinin kelâmî düzeyleri, ele aldıkları temel sorunlar ve ele alış biçimleri incelendiğinde, daha sonraları Ehl-i Sünnet kelamı olarak kabul gören görüşlerin oluşmasında Matürîdî'nin, Eş'arî'den daha büyük rol oynadığı anlaşılacaktır"⁵⁰.

İmam Matürîdî'nin itikadi görüşleri üzerine yazdığı eserinde el-Galî, İmam Matürîdî'nin ihmal edilme gerekçelerini sıralarken, yukarıdaki gerekçelerin yanında, Matürîdî'ye mezhebinin, Eş'ariyye kadar siyasal kuvvet toplayamamış olmasını, özellikle Selçuklular zamanında Nizamü'l-Mülk'ün Nizamiye

⁴⁷ at-Tancî, 1.

⁴⁸ A. Vehbi Ecer, "Matürîdî'nin Tanınması", *Ebu Mansur Semerkandî Matürîdî Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1986, 11.

⁴⁹ Ecer, *Türk Din Bilgini Matürîdî*, 17-18.

⁵⁰ Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî", 23.

medreselerinde Eş'arî ağırlıklı bir eğitimin hakim olmasına bağlar. Bunun yanında akidevi fikirlerin fıkıh mezhepleri yoluyla yayıldığını iddia eden el-Galî, Eş'arî görüşlerine Malikîlik ve Şafiliğin sahip çıkmasına karşın, Matürîdî'nin görüşlerine sadece Hanefîlerin sahip çıkmasını ihmal sebepleri arasında gösterir. Bunlara ek olarak İmam Eş'arî'nin görüşlerine sahiplenilenler arasında Bakıllânî, Cüveynî, Gazalî gibi çok fazla öğrenci yetiştirmiş büyük alimler yer almasına karşın, Matürîdî'nin görüşlerine sahiplenilen Hanefîlerin bu kadar çok öğrencileri olmaması da ona göre Matürîdî'nin az tanınmasının sebepleri arasındadır⁵¹.

Her ne kadar İmam Matürîdî'nin az tanınmasında, kendisinin şöhretten kaçınan bir kimse olmasının da katkısı olduğu düşünülebilirse de⁵² bu İmam Matürîdî ve görüşlerinin ihmal edilmiş olduğu gerçeğini ifade etmemizde engel değildir. Fakat üzülen belirtmek gerekir ki İmam Matürîdî sadece Arap asıllı tarih ve tabakat kitap yazarları tarafından ve diğer mezheplere mensup yazarlar tarafından değil, bizzat Türk ve Hanefî yazarlar tarafından da ihmal edilmiştir⁵³. Kanaatimizce onun ihmal edilmesinde yukarıda sayılan sebeplerin yanında en önemli sebep; akli önceleyen görüşlerinin siyasal otoritelerce rahatsız edici bulunmasıdır. Nitekim o yöneticilere itaat konusunda yöneticilerin ilim ve basiret sahibi olmasını ve adaletle hükmetmesini öngörür. Adaletten ayrılan yöneticilere itaat edilmeyeceğini söyler⁵⁴.

Onun akıl merkezli bir din anlayışı, Nurettin Topçu'nun deyiimiyle *isyan ahlakını* gerektirir. Yani siyasal otoritenin talepleri karşısında Müslüman bireyin kendi hürriyet alanını göz ardı etmeksizin tercih edeceği bir yaşam tarzını gerektirir. Ne emredilirse sorgulamasız yapmak yerine, sorgulayıcı, denetleyici ve hatta hesap sorucu bir mantığı gerektirir. İmam Matürîdî'nin geliştirdiği düşünce sistemi böyle bir sonuca yol açmaktadır. Bu ise siyasal otoritelerin hoşnutsuzluğuna yol açar. Nitekim, Matürîdî'den çok önceleri siyasal iktidarı ellerinde tutan Emevîlerin, itaatkar bir toplum yaratmak adına kadercî ve teslimiyetçi bir anlayı-

⁵¹ el-Galî, 43

⁵² Sıddık Korkmaz, "İmam Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Hayatı ve Eserleri", Dini Araştırmalar, C.4, S. 10, (2001), 99.

⁵³ el-Galî, 43.

⁵⁴ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, tah. Muhammed Boynukalın, Darü'l-Mizan, İstanbul, 2005, III.293.

şı topluma pompalamış oldukları bilinmektedir. Kaderci ve teslimiyetçi bir toplum ve bu anlayışa uygun bilim adamları her zaman siyasi otoritelerce benimsenen, kabul edilen ve onaylanan halk yığınları olacaktır. Dolayısıyla aklın hürriyetini sağlayan Matürîdî düşünce, siyasi otoriteler tarafından kolaylıkla hazmedilemeyecek bir düşünce sistemi olduğu için ihmal edilmiş olabilir.

İmam Matürîdî itikatta İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin temel görüşlerini esas alarak kendisine mahsus bir anlayış geliştirmiştir. Onun geliştirdiği bu anlayış itikatta Ehl-i Sünnet'in imamlarından biri olmasını sağlamıştır. İmam Matürîdî hem usul de hem de amelde yine Ebû Hanîfe mezhebi üzere fıkıh inşa etmiştir. Nitekim Te'vilâtü'l-Kur'an'da "bizim arkadaşlarımızın görüşü" (قال اصحابنا) şeklinde geçen ifadelerde Hanefîlerin görüşünün kastedildiği görülür⁵⁵. Ebu Hanîfe tarafından ortaya konulan ve İmam Matürîdî tarafından sistematize edilen ve fiziki alemi şekillendirilebilir kabul eden bu dünyacı tavrın bilimsel, teolojik ve felsefi yönden İslam düşüncesinde yerini almasında İmam Matürîdî'nin katkısı inkar edilemez⁵⁶.

Onun ayetleri te'vil edip yorumlarken kimi zaman linguistik tahlillere başvurması, aklî ve teolojik temellendirmeler yapması ve daha çarpıcı olanı Kur'an'ı yorumlamanın tefsir şeklinde değil, te'vil şeklinde ve her ayetin farklı anlam alanlarına ihtimalli bulunduğunu göz önünde bulundurması, İmam Matürîdî'nin anlam-bilim (semantik) ve yorum-bilim (hermeneutic) alanlarında kafa yoran ilk İslam alimlerinden olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır⁵⁷. Bu da İmam Matürîdî'nin kültürel donanım bakımından yetkinliğine ve çevresindeki gelişmeler karşısında tutumuna açıklık getirmektedir.

Kitabü't-Tevhid'de ilahiyat bahislerinde Kur'an ayetlerini ve Peygamber hadislerini kullanımı zaten onun Kelam alanındaki otoritesini göstermektedir. Bunun yanında Mu'tezile, Kerramiye, Mücessime, İmamîyye gibi İslam ekollerinin görüşlerini tartışması, İslam çatısı altında ortaya çıkmış olan bütün fikirlerden haberdar olduğuna delalet etmektedir. Fakat İmam Matürîdî'nin Sümeniyye,

⁵⁵ Msl bkz. Matürîdî, Te'vilât, II.30.

⁵⁶ Kutlu, İmam Matürîdî ve Matürîdilik (Seçki), Önsöz, 9; Zeki İçsan, "Bir Türk Bilgini İmam Matürîdî'nin İslam Düşüncesine Katkıları", Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildiriler, Isparta, 31 Mayıs - 1 Haziran 2007, 461.

⁵⁷ Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Matürîdî", 24-25.

Dehriyye, Merkayuniyye, Mecusiler, Deysaniye gibi mensupları az da olsa yaşadığı dönemde bulunan farklı dinlere karşı eleştirileri, ayrıca, Sofistler gibi Yunan düşüncesinin ürünü olan düşünce akımlarına getirdiği eleştiriler onun Yunan düşüncesi hakkında da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Fıkıh açısından ele alındığında İmam Matüridî'nin, her ne kadar genel esaslar bakımından Ebu Hanife'yi takip etse bile, bu alanda da otorite kabul edilebilecek nitelikte yöntem ve içtihatlarına sahip olduğu görülmektedir⁵⁸. Mesela namaz ve zekatın emredilişiyle ilgili ayetleri yorumlarken⁵⁹ namaz ve zekat emrinin tekerrür edişine dikkat çekerek, bunun bir hikmete binaen olduğunu ileri sürmekte, namazı sırf Allah için yapılan bir ibadet olması yönüyle değerlendirirken, zekatın toplumsal ve sosyal boyutlarına işaret etmektedir⁶⁰. Onun bu yaklaşımı gayeci bir yorum anlayışına sahip olduğu konusunda delil olarak kabul edilebilir.

İmam Matüridî'nin geliştirdiği sistemin temel felsefesi, maddi ve manevi alemin birbirine olan bağına incelemek üzerine kuruludur. Değişik bir anlatımla İmam Matüridî, sırf bu dünya ya da sırf öte dünyaya dayalı bir anlayışa değil, bu dünyanın öte dünya ile olan bağıntısına ve her iki alemin ilişkisinde hikmetlere yönelik bir düşünce sistemi geliştirmiştir. Bu sebeple o, içinde yaşanan fiziki alemin çok iyi bilinmesini ve bu aleme dayanarak bilinmeyen / gayb alemi üzerine düşünülmesi gerektiğini savunur. Özcan'ın deyimiyle onun felsefesi "somuttan kalkıp, soyuta gitme" şeklindedir⁶¹.

Bu veriler İslam düşüncesinde İmam Matüridî'nin yerinin belirlenmesinde önemli verilerdir.

⁵⁸ Neseî, İmam Matüridî'nin döneminde Ebu Hanife'nin görüşlerini en iyi bilen kişi olduğu kanaatindedir. Bkz. Neseî, Tabsira, I.210.

⁵⁹ Namaz ve zekatla ilgili hususlar Bakara suresinin 3, 43, 110. Ayetlerinde tekerrür etmektedir. İmam Matüridî namaz ve zekat emirlerinin neredyse bütün surelerde peşpeşe gelmesine de dikkat çekmektedir. Bkz. Matüridî, Te'vilat, I.207.

⁶⁰ Matüridî, Te'vilat, I.207; Matüridî, Te'vilatü Ehli's-Sünne, I.81

⁶¹ Hanefî Özcan, Mâtüridî'de Bilgi Problemi, İFAV yay., İstanbul, 1993, 54.

Sonuç

Ehl-i Sünnet ekolünün itikadi alandaki iki imamından biri kabul edilen İmam Matürîdî, İslam düşünce geleneğinde çığır açmış, akıl-vahiy ilişkisini, kendisinden önceki ekollerden farklı olarak bir dengeye oturtmuş bir alim olarak, pek çok itikadi konuda Müslümanların ufkunu açan görüşler ileri sürmüştür. Ortaya koyduğu eserler, onun yalnızca Kalam sahasında değil, tefsir, fıkıh ve usul başta olmak üzere İslamî ilimlerin bütün alanlarında otorite olduğunu göstermektedir. Ancak başta yaşadığı coğrafi bölgenin uzaklığı ve siyasal gerekçeler olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı İmam Matürîdî ve düşünce sistemi çok fazla tanınmamış, bu sebeple de onun sisteminin getirebileceği faydalar yüzyıllardan beri Müslümanların gündemine gelememiştir.

İslam düşünce geleneğinde din-şariat ayırımı gibi bir farklılığı ortaya koyan ilk alim olarak İmam Matürîdî'nin ve onun sisteminin hak ettiği konumu elde edememesinde, büyük oranda, yine Matürîdî sisteminin gerektirdiği hürriyet ortamının katkısı olduğu da ifade edilmelidir. Nitekim Matürîdî geleneğine mensup olan talebeleri ve onların öğrencileri de İmamlarını eleştirmekten çekinmemişlerdir. Öte yandan, onun düşünce sisteminin *Türk Müslümanlığı*nın ana hatlarını belirleyen yapısı sebebiyle, ihmale uğradığı da göz ardı edilemez.

Günümüzde hür bir ortamda dini metinleri yorumlayabilme, kalıplara sınıksızdan, hikmetçiliğe kaçmayan Matürîdî düşünceye olan ihtiyaç tartışılmaz bir biçimde ortadadır. Ancak göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri, Matürîdî düşüncenin delilsiz ve mesnetsiz dini metinler üzerinde yorum yapabilme hakkı tanımadığıdır. Zira, Matürîdî düşünceyi savunmak adına, dinin esas olabilecek hususlarda suiistimallerin önünün açılması da imkan dahilinde olmaktadır. Bunun yanında, İmam Matürîdî'nin ve onun sisteminin eleştiriye açık olduğu gerçeği yine bu sistemin bir sonucudur.